

Het grafmonument als spiegel van een samenleving

Peter Bossu

Bart Vangrype

Normaal was het onze bedoeling een bijdrage te schrijven rond wat men met een mooi woord omschrijft als "funeraire" gebruiken. In het artikel wilden we op zoek gaan naar de diepere achtergronden bij het sterven, begraven en herdenken van de overledenen in Lichtervelde. De bijdrage moest een beeld schetsen van de betekenis die de dood -het sterven van de mens in al zijn facetten- voor het individu en vooral voor de gemeenschap had.

Sinds een viertal jaar zijn we bezig met ons te verdiepen in deze, voor velen bizarre materie. Hoe meer informatie we inwinnen, hoe meer we tot het inzicht komen dat de gebruiken en rituelen bij dood en herdenking in Lichtervelde en de rest van ons land, zo met de mentaliteitsgeschiedenis van de Westerse wereld samenhangen, dat het ons zinloos en niet de taak van een plaatselijke heemkundige kring leek hierover een uitgebreid artikel te publiceren.

De symboliek van grafstenen is de laatste decennia echter zo drastisch gewijzigd dat het ons wél zinvol leek wat dieper in te gaan op dit thema. Temeer omdat de grafsymboliek in de ruimste zin, kan doorgaan als spiegel van onze samenleving; ook op lokaal vlak. Het artikel dat volgt, is een beknopte inleiding in de "funeraire wereld". Hopelijk zet het de lezer op weg om verder te gaan.

1 Van kerkhof naar begraafplaats

Een begraafplaats wordt in de gewone omgangstaal vaak "kerkhof" genoemd. Deze benaming is echter niet meer in strikte zin te interpreteren: een kerkhof was oorspronkelijk een hof rond de kerk waar de overledenen werden begraven. In een aantal landelijke dorpen in West-Vlaanderen, vooral in de kleine polderdorpen, is dit dikwijls nog het geval.

Het verplaatsen van de dodenakker weg van de kerk, gaat terug op een edict dat door Jozef II in 1784 werd uitgevaardigd om de openbare gezondheid te verbeteren (vooral in de steden). Ze steunde echter ook op de rationalisatie ideeën van de verlichting die anti-klerikale trekjes vertoonden. Het algemeen klimaat van oproer in de jaren volgend op het dekreet en voornamelijk de orthodox-katholieke tradities in onze contreien, zorgden ervoor dat dit edict niet altijd en overal opgevolgd werd. Door de grote aangroei van de bevolking was men iets later echter in veel gevallen genoodzaakt nieuwe gronden -weg van het centrum- als begraafplaats in te richten. In Lichtervelde verdween de begraafplaats rond de kerk in het begin van de negentiende eeuw (1805). Ter vervanging werd een nieuwe dodenakker aangelegd in de Oude Bruggeweg, later in de Boomgaardstraat (1823)¹. In de loop der jaren werd deze rustplaats steeds verder uitgebreid.

---

¹ Zie ook G. VANDEWALLE: Omtrent het uiterste. Over sterven, begrafenis, grafmaker en kerkhof te Lichtervelde. Lichtervelde, eigen beheer 1991.

2 Grafmonumenten

Begraafplaatsen bezitten een zeer specifieke sfeer en ademen een rustgevende harmonie. Het zijn evenwel niet alleen laatste rustplaatsen maar ze functioneren tevens als spiegel van een maatschappij. Reeds in het begin van onze jaartelling voelden notabelen en edelen de behoefte om hun roem en faam ook na hun dood in stand te houden. Wie het zich financieel kon permitteren probeerde alvast de eeuwigheid te bereiken door het oprichten van onvergankelijke, indrukwekkende grafmonumenten. Voor het inplanten van deze grootse grafzerken ging de voorkeur naar de meest centrale plaatsen; naar plekken die zich maximaal in het zicht van de voorbijganger of bezoeker bevonden. In de Romeinse tijd bevonden deze grafmonumenten zich langs de belangrijkste wegen en dicht bij de stadspoorten, waar ze moesten getuigen van het aanzien en het fortuin van de overledenen. Sinds het oprichten van kerkhoven kregen de notabelen ook daar hun bevoorrechte, opvallende plaats. De hoofdgang van onze gemeentelijke begraafplaats is hiervan een mooie illustratie: daar ligt de verzameling welgestelde Lichterveldenaren. De monumentale grafzerken werden daarenboven altijd gebouwd op grond met een eeuwige vergunning. Monumentale grafzerken in onze contreien geven dan ook slechts een beeld van een beperkte categorie van de bevolking.

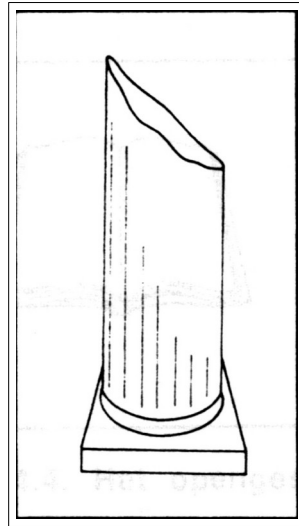
Tijdens een wandeling door de middengang van ons kerkhof kan men het verlangen proeven van de mens om, over het sterven heen, aan de anonimiteit van de dood te ontsnappen. De behoefte de herinnering aan de overledenen te bestendigen door onsterfelijkheid in het hiernamaals te verbinden met de nagedachtenis hier op aarde.

3 Grafinscripties

Op iedere grafzerk bevinden zich een aantal essentiële gegevens over de overledene: naam, geboorte- en sterfdatum. Bij sommige zerken zijn de familieomstandigheden (vader, moeder, kind van, ...) en de status of het beroep van het gestorven individu opgetekend. De symbolen die de grafzerk versieren zijn sprekend voor de denkwereld en de verwachtingen van de overledene en zijn omgeving.

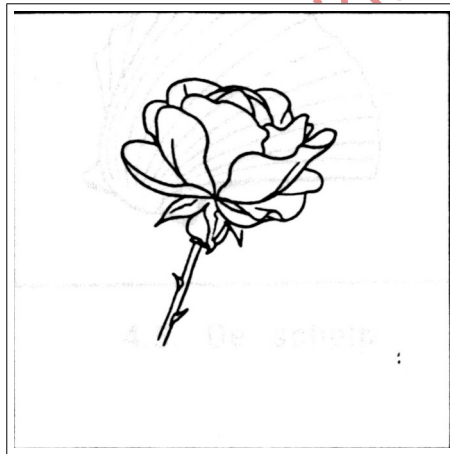
4 Symboliek

4.1 De afgebroken zuil

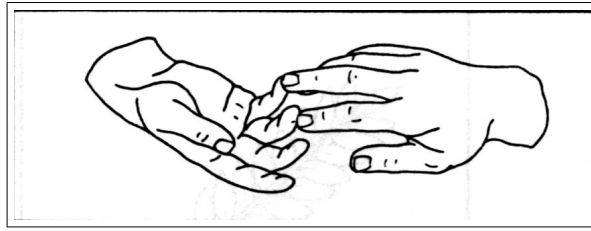
De afgeknotte zuil heeft vooral een betekenis als symbool van de vergankelijkheid en van het plots afbreken van het leven.

4.2 De roos

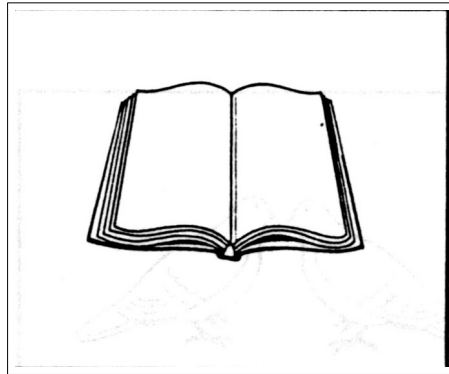
De roos is een zeer algemeen en veelzijdig gebruikt symbool: liefde, trouw, reinheid, vrijheid, schoonheid. Een gebroken roos duidt op de vergankelijkheid.

4.3 Handen

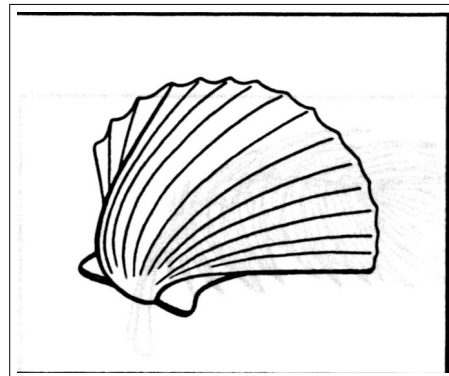
In elkaar geslagen of uit elkaar glijdende handen symboliseren het afscheid tussen overledene en nabestaanden. In elkaar geslagen handen staan tevens symbool voor de trouw tussen een echtpaar. In vele gevallen worden de handen als afzonderlijk ornament op de grafzerk geplaatst.

4.4 Het opengeslagen boek

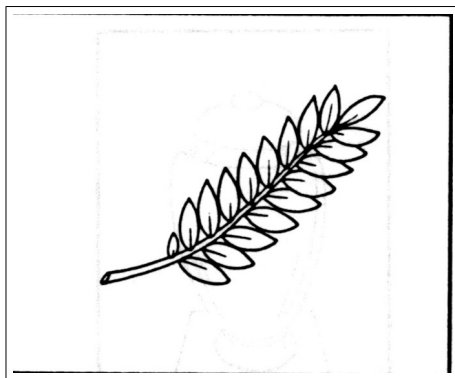
Een opengeslagen boek op de grafzerk duidt op de band van de overledene en nabestaanden. In elkaar geslagen handen staan tevens symbool voor de trouw tussen een echtpaar. In vele gevallen worden de handen als afzonderlijk ornament op de grafzerk geplaatst.

4.5 De schelp

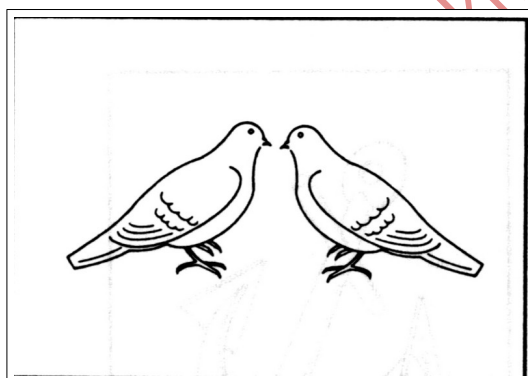
De schelp is een bij veel culturen gebruikt grafsymbool. Ze verwijst naar liefde, vruchtbaarheid, huwelijk en leven. Bij de christenen staat ze symbool voor de wederopstanding uit het graf.

4.6 De lauwertak

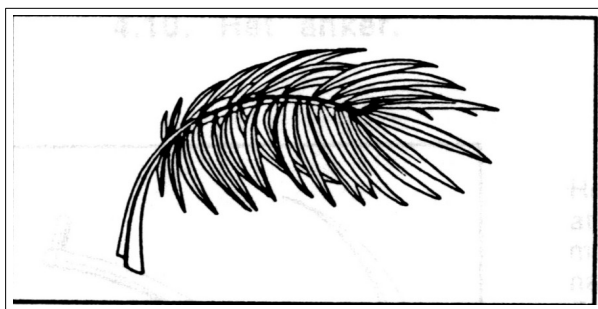
De lauwertak is één van de meest gebruikte symbolen. Het is een teken dat de eeuwigheid en het eerbetoon aan het leven symboliseert. De lauwertak wordt op de grafsteen gebeiteld, als afzonderlijk ornament op de zerk geplaatst of als versiering gebruikt bij het portret van de overledene.

4.7 De duif

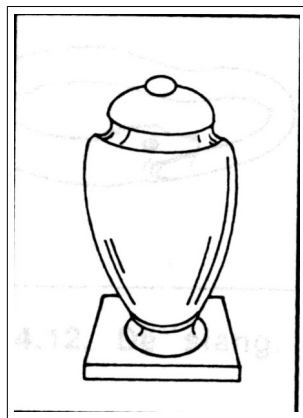
In het begin van deze eeuw waren duifjes een zeer veel gebruikt symbool op grafzerken. Zij betekenen vrede, eenvoud, onschuld en zuiverheid.

4.8 De palmtak

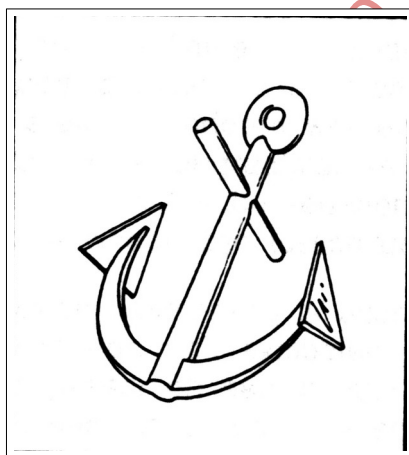
Het gebruik van de palmtak als symbool in de christelijke cultuur, gaat terug tot de uittocht van Jezus in Jeruzalem op Palmzondag. Een krans van palmtakken in steen gebouwen, los of in de kerk gebeiteld, is het meest algemeen. Het is een symbool van de onsterfelijkheid, van de overwinning op het leven.

4.9 De vaas of urn

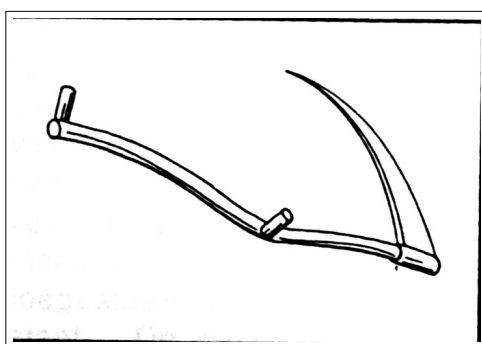
Dit symbool gaat terug tot de oude Grieken en de Romeinen die de urn gebruikten voor het bewaren van de as na de crematie. Iets waarvoor de urn ook bij ons, en met de toenemende crematie van de overledenen steeds meer, gebruikt wordt. De urn wordt ook reeds lang op de grafzerk geplaatst als teken van de vergankelijkheid van het leven.

4.10 Het anker

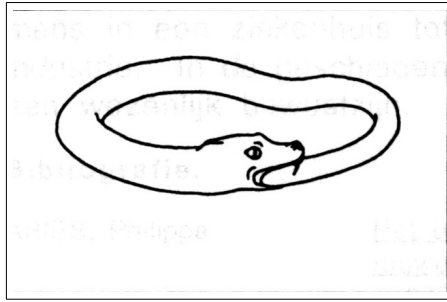
Het anker symboliseert standvastigheid, vastberadenheid en trouw. Uiteraard is het een veel voorkomende versiering op de graven van zeelieden. In de christelijke cultuur wordt het ook gebruikt als symbool voor de band met Christus.

4.11 De zeis

Het symbool van de dood, magere Hein, is al eeuwenlang uitgerust met dit attribuut. Een zeis symboliseert het wegmaaien van het leven. De zeis verwijst ook naar de tijd en hoort in dat verband bij de Griekse god Chronos.

4.12 De slang

De mythologische slang Ouroboros, die zichzelf in de staart bijt, wordt beschouwd als een zich eeuwig verjongend wezen. Deze kringloop-gedachte schijnt vanuit Afrika, via de oude Grieken in onze streken in zwang te zijn geraakt.

4.13 Engelen

Engelen zijn vooral te vinden op kindergraven. Zij verwijzen naar de onschuld en de reinheid van kinderen. De Catechismus geeft de volgende definitie van Engelen: "*Zuivere geesten, die God heeft geschapen om Hem te loven en te dienen en om het geluk van de hemel te genieten.*" Kinderen werden trouwens begraven met een Engelenmis. Op oude begraafplaatsen liggen de kinderen bij elkaar, en dit wellicht om praktische redenen. De kleinere graven zouden anders moeilijk te vinden zijn tussen de graven van volwassenen.

Deze opsomming is uiteraard verre van volledig. Zo worden op grafzerken een pak symbolen gebruikt voor de beroepsaanduidingen; bv.: een passer en een meetlat voor een architect, een schip voor een zeeman, een instrument voor een musicus.

5 Het laatste taboe

Vooraf vanaf de tweede wereldoorlog is het uitzicht van veel begraafplaatsen drastisch veranderd. In veel gevallen werden het banale dodenakkers vol kitscherige grafzerken. Deze verandering loopt uiteraard parallel met de gewijzigde visie van de mens rond sterven, begraven en rouwen. Onze westerse cultuur is sterk beïnvloed door het geloof dat de mens is geschapen naar het evenbeeld van een goddelijke macht; van God. Deze gelijkheid is echter in de loop van de geschiedenis afgedwaald naar een pure voorstelling van de mens als heer en meester van het universum. Een meester die alles is toegestaan en die boven het levende en niet-levende om zich heen staat. De mens is bezitter geworden van goddelijke eigenschappen. De enige hindernis tot het ultieme is nog de dood. Een dood die achter zoveel mogelijk deuren verborgen wordt. Nog nooit is de dood -niet alleen die van de mens, maar ook die van het dier- zo op een zijspoor gejaagd als tegenwoordig. Dit gaat van het anoniem sterven van een mens in een ziekenhuis tot het opfokken van handelswaar in de bio-industrie. In de geschiedenis van de mens betekent dit het verlies van een wezenlijk bewustzijn. Een verlies dat wij betreuren.

6 Bibliografie

ARIES, Philippe	<u>Het uur van onze dood: duizend jaar sterven, begraven, rouwen en gedenken.</u> Amsterdam/Brussel: Elsevier, 1987. - 677p.
ARIES, Philippe	<u>Het beeld van de dood.</u> Nijmegen: Sun, 1983. - 240p.
VAN REETH, Adelaïde	<u>Herinneringen in steen.</u> Houten: De Haan, 1988. - 360p.

VANDEWALLE, Georges

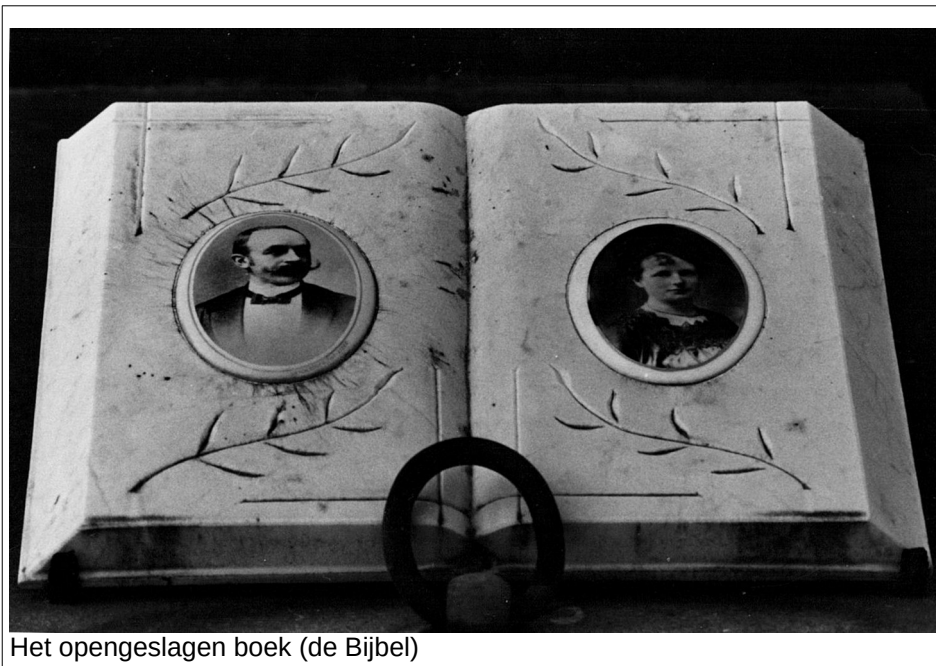
Omtrent het uiterste. Over sterven, begrafenis, grafmaker en kerkhof te Lichtervelde. Lichtervelde: eigen beheer, 1991

Heemkundige kring Karel Van de Poele

7 Bijlage

Enkele voorbeelden uit het Lichtervelde kerkhof:

Het opengeslagen boek (de Bijbel)

Petrus Tempelaere was burgemeester van Lichtervelde rond 1890, vlak na de schoolstrijd. Tot toen waren het vooral notabelen die in Lichtervelde het bewind voerden. Tempelaere behoorde tot de katholieke Burgersgilde die opkwam tegen de liberaal getinte Zwaan.

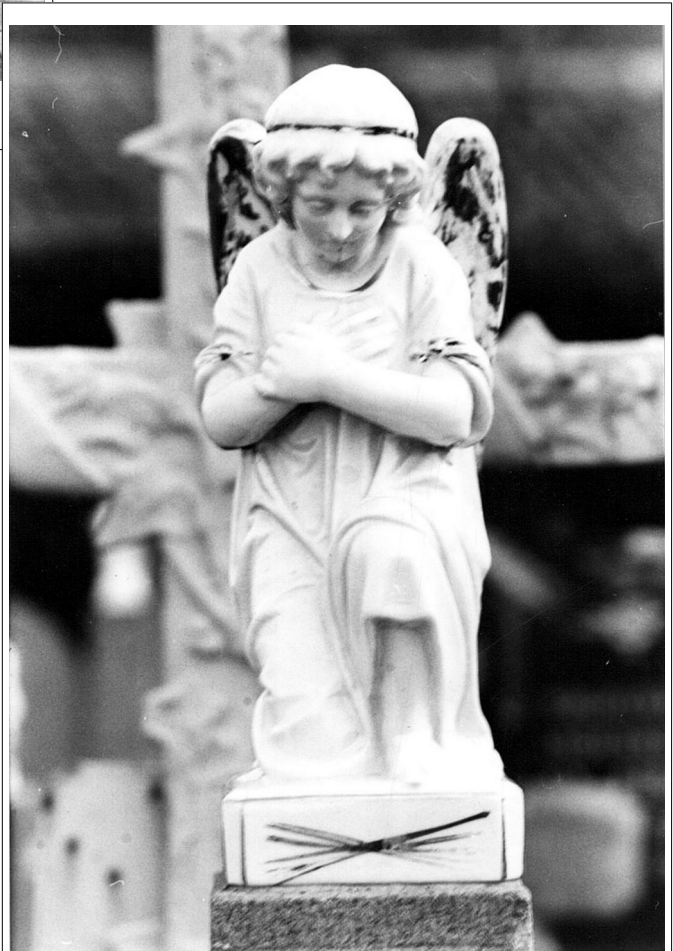

Graf van Petrus Tempelaere (02/09/1835 - 13/04/1901)

Graf van dokter Conrardus Roelens (17/06/1808 - 1856)

Conrard Roelens was dokter in de "vroedkunde en de medecynen". Hij praktiseerde zowat 15 jaar in Lichtervelde. De jong gestorven dokter liet een eigenaardig testament na: al zijn bezittingen maakte hij over aan het plaatselijke klooster. Als tegenprestatie diende er binnen de drie jaar een gesticht voor wezen van "beider kunne" gebouwd te worden. De intresten van zijn bezittingen dienden uitgedeeld te worden aan de behoeftigen. Tevens dienden de zusters van het klooster zijn graf jaarlijks schoon te maken.

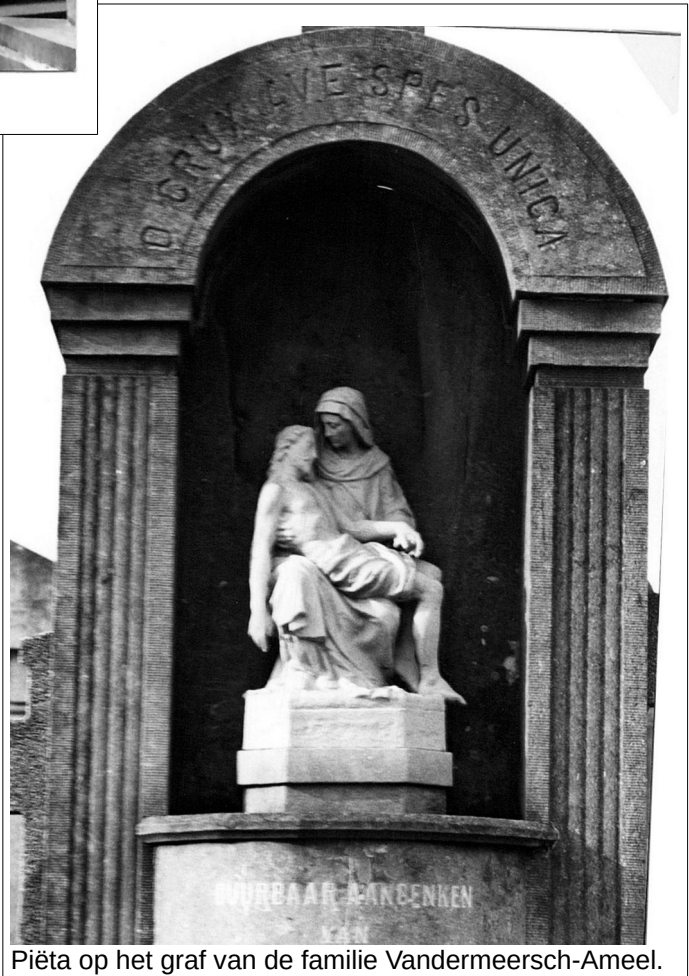
Een geknield Engeltje, veel gebruikt bij kindergraven.

Afgeknotte zuil (het afgebroken leven)

rdige kring Karel Van de Poele

Piëta op het graf van de familie Vandermeersch-Ameel.

Grafkapel van de familie Desmet-DelaFontaine. Een nabootsing van een zijkapel van de kerk, de plaats waar de vroegere voorname overledenen begraven werden (elke familie had haar eigen kapel).

Marel Van de Poele